

1. Ильин Э.П. Эмоции и чувства: Монография. - СПб.: Питер, 2002. – 340 с.
2. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека: Монография. - М.: МГУ, 1964. – 256 с.
3. Семіченко В.А. Психічні стани: Монографія. – К.: Толока, 1998. – 192 с.

УДК 154

Фурманець Б.І. к. психол. н., доцент, доцент кафедри прикладної психології УЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ПОЖЕЖНОГО ПІДРОЗДІЛУ

У статті розглянуто проблему про сутність, зміст, показники, компоненти психологічної стійкості, яка надто важлива у надзвичайних ситуаціях і непередбачених умовах, в яких діє особовий склад пожежного підрозділу та основні напрями, рекомендації відносно її формування у співробітників і майбутніх фахівців МНС.

Ключові слова: паніка, стійкість, готовність, екстремальність, надійність, напруженість.

Актуальна проблема оптимального виходу особового складу із надзвичайних і кризових ситуацій на основі сформованої у нього психологічної стійкості завжди існує для підрозділів цивільного захисту України. Її вирішення допомагає підрозділам МНС оперативно і рішуче діяти під час гасіння пожежі і впевнено виходити із непередбачуваних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології цю важливу проблему, як свідчить огляд її джерел, розроблено ще не достатньо. Це зумовлює необхідність проведення її науково-теоретичного аналізу. При цьому слід відмітити, що окремі питання психологічної стійкості все ж знайшли відображення у наукових працях В.В. Шеляга, О.Д. Глоточкина, М.Ф. Феденка, О.Л. Журавльова, М.С. Корольчука, В.М. Крайнюк, О.В. Тімченка, В.В. Ягупова та інших.

О.Д. Глоточкін у співавторстві з іншими науковцями підкреслює, що ефективні дії підрозділів у надзвичайних ситуаціях залежать від рівня і розвинутої у них психологічної стійкості [6]. О.Л. Журав-

льов і його колеги звертають увагу на посилення результату спільної діяльності з позиції сформованої психологічної стійкості людей [1]. Згідно з висновками М.С. Корольчука і В.М. Крайнюк, ефективним показником забезпечення діяльності у звичайних та екстремальних умовах є психологічна стійкість [2]. В.В. Ягупов вважає, що згуртованість членів колективу потребує певної психічної стійкості його до деструктивних (руйнівних) впливів [4].

Наведені думки вчених свідчать про актуальність подальшого вивчення питань відносно сутності, змісту й умов розвитку психологічної стійкості в особового складу підрозділів МНС.

Основною метою цієї статті є визначення суттєвих та змістовних сторін психологічної стійкості та її ролі і місця у важливій й відповідальній справі, яку виконують підрозділи МНС.

Виходячи з аналізу літературних джерел і поставленої мети, було проаналізовано психологічну підготовку підрозділів МНС, потрібно не тільки кожному рятувальнику окремо, але і колективу підрозділу, частини.

На основі і у процесі професійного навчання складаються стійкі соціально-психологічні утворення, якості пожежних - рятувальників, необхідні для успішної оперативної та службової діяльності: психологічна стійкість, бойова злагодженість та згуртованість, дисципліна та організованість.

Виклад основного матеріалу. Серед названих складових, як свідчить досвід, найбільш важливе місце займає психологічна стійкість співробітників пожежно-рятувальної служби.

Психологічна стійкість підрозділу – це його здатність протистояти впливу відволікаючих факторів, екстремальних ситуацій, не втрачаючи при цьому своїх соціальних функцій і психологічних можливостей.

Психологічна стійкість підрозділу не тотожна жорсткій закріпленості статутних вимог. Вона передбачає здатність підрозділу до саморегулювання, швидкого відтворення зв'язків у тих ланках, де вони з якихось причин були порушені. Іншими словами, вона виражає запас духовної міцності підрозділу, діапазон його цілісності як живого боєздатного організму. Під духовною міцністю слід розуміти надійність соціальної та психологічної загартованості рятувальників, де статутна дисципліна, вміння долати труднощі та невдачі, бадьорість та сміливість є основою життєдіяльності підрозділу МНС.

Відмінною особливістю психологічної стійкості підрозділів, на думку психологів, є те, що вона має чітку спрямованість і виражає предметність, конкретність зв'язків і відношень, що визначають їх професійну підготовку[5]. Досвідчені фахівці вважають, що для того, щоб підрозділ МНС міг успішно виконувати покладені на нього обов'язки та соціальні функції, він повинен мати такі показники психологічної стійкості:

- високу пожежно-професійну підготовку кожного бійця, що відповідає характеру сумісної діяльності;
- глибоке усвідомлення всіма бійцями загальної мети, поставленої перед підрозділом, частиною, головною з яких – підтримання високої стійкості в пожежній обстановці;
- усвідомлення ситуативних труднощів як організаційного, так і психологічного порядку;
- психологічно бути налаштованим на зіткнення з факторами небезпеки або психічної напруженості в ході виконання пожежно-рятувальних завдань.

Отже, психологічна стійкість – це інтегративна характеристика підрозділів МНС. У той же час в різних сферах життєдіяльності підрозділу вона виступає в особливих формах і поєднується з різними видами готовності.

Так, у сфері соціально-функціональних відносин вона проявляється перш за все як духовна готовність бійців до подолання дії несприятливих факторів небезпеки, труднощів, обумовлених особливостями повсякденної діяльності підрозділів. У сфері особистих взаємозв'язків вона сприяє розвитку психологічної сумісності, емоційної єдності, побудованих на принципах взаєморозуміння та військового товариства.

Психологічна стійкість також тісно інтегрується з такими поняттями, як інтелектуальна готовність і емоційно-вольова стійкість.

Інтелектуальна готовність характеризує такий рівень технічної, загальної теоретичної підготовки особового складу, який дозволяє йому адекватно відображати різні ситуації небезпечної обстановки, виробляти оптимальні шляхи оперативного подолання виникаючих труднощів.

Колективи, які володіють (відзначаються) цими видами готовності, відрізняються високим рівнем психологічної стійкості, краще консолідуються, стають особливо згуртованими, відзначаються єдністю у

прагненні до успіху. Стійкість співробітників МНС у цьому випадку припускає активний підхід до справи, прагнення з максимальним ефектом використати свої можливості в інтересах своєчасного і переможного виходу підрозділу із складного становища.

Якщо підрозділ МНС не достатньо загартований відносно психологічної стійкості, то будь-які перешкоди під час пожежі здатні викликати збентеження та дезорганізувати діяльність бійців. І це не випадково, тому що у своїх взаємовідносинах люди нерідко керуються не вимогами військового обов'язку, а особистими почуттями, симпатіями або антипатіями. А тому ускладнення обстановки в таких підрозділах призводить до нестійкого психічного стану. Щоб цього не трапилось, слід прагнути до зближення рівнів психологічної стійкості та інтелектуальної готовності рятувальників різних спеціальностей. Це створює сприятливі умови для оволодіння сучасною пожежною технікою, підвищення кваліфікації, активної участі у пожежно-рятувальній роботі. Психологічна стійкість сприяє закріпленню довіри та взаєморозуміння у взаємовідносинах, відбивається на міцності світогляду та розумінні обов'язку, що виконується пожежними.

Практика навчально-пожежних дій бійців у складі підрозділу МНС показує, що ефективність їх виконання визначається діючим фактором, який підсилюється взаємозв'язком психологічної та емоційно-вольової стійкості.

Із аналізу психологічних джерел стає очевидним, що емоційно-вольова стійкість характеризується двома взаємодіючими компонентами:

- емоційним – впевненістю у силі та могутності свого пожежно-технічного озброєння та його високої бойової ефективності, позитивним відношенням до діяльності пожежного рятувальника, почуттям впевненості у своїх силах, любов'ю до захисту життя і здоров'я людей, натхненням при несенні чергування в пожежному підрозділі;

- вольовим – мобілізацією та зосередженням сил на виконання поставленого завдання, вмінням керувати собою у конкретних надзвичайних ситуаціях і зосереджувати усі сили на пунктуальному виконанні завдання цілодобового чергування, здатністю долати сумніви, боязливість, напруженість у складних обставинах [4; 5].

Емоційно-вольова стійкість запобігає появі розгубленості при несподіваній зміні обставин, дозволяє правильно використовувати почуття та волю, не допустити необачних дій, що дуже важливо при

застосуванні сучасної пожежної техніки та озброєння. Емоційно-вольова стійкість бійців ґрунтується на їх переконаннях, вольових якостях та вищих почуттях, а також на ясному розумінні ними завдань та обставин, в яких знаходиться підрозділ. Такі якості, як сміливість, ініціативність, рішучість та самостійність допомагають бійцям керувати своєю поведінкою, проявляти творчість у ратній праці.

Іншими словами, емоційно-вольова стійкість підрозділу МНС припускає тісну єдність почуттів та волі. Вона є важливим фактором психологічної стійкості співробітників пожежно-рятувальної служби.

Отже, важливе значення має набуття емоційно-вольового досвіду поведінки бійців у складних умовах. Для того, щоб у небезпечних умовах почуття і воля ефективно впливали на поведінку в надзвичайних обставинах, необхідний емоційно-вольовий досвід, котрий забезпечив би оптимальний емоційний рівень і нормальне функціонування вольових процесів. Необхідність накопичення такого досвіду у процесі пожежно-рятувальної підготовки диктується тим, що нерідко поява негативних емоцій збігається з моментом виконання відповідального завдання. У цьому випадку активізуються вищі почуття, вольові якості та здійснюються накопичення емоційно-вольового досвіду поведінки, "вміння" спокійно реагувати, не лякатися, не губитися у складних умовах обстановки.

Відомо, що емоційна стійкість формується у процесі повсякденної пожежно-рятувальної підготовки.

На полігоні з'являється можливість, з одного боку, закріпити її, а з іншого – перевірити, у якій мірі бійці володіють такими психологічними якостями, як холонокровність, витримка, почуття впевненості.

З перших днів перебування на полігоні усі зусилля керівників підрозділів МНС спрямовуються на те, щоб бійці повірили у свою силу, міцність озброєння, повніше розкрили здібності, вміння та навички, набуті у ході планового навчання, – тим самим проявили емоційно-вольову стійкість. Формування емоційно-вольової стійкості як можливості керувати своєю поведінкою в умовах оперативних дій, – головне завдання психологічної підготовки пожежних підрозділів.

Мобілізуюче значення психологічної стійкості пожежного підрозділу виявляється не тільки у тому, що її наявність створює сприятливі передумови для згуртованості людей та успішного виконання навчально-пожежних завдань, поставлених перед ним, але й сприяє зникненню негативних елементів напруженості у ньому.

Періодично виникаюча психологічна напруженість не означає, що виникнення та розв'язання цієї напруженості може бути пущене на «самоплив». Накопичуючи знання про стійкість підрозділу, досвідчений керівник обов'язково аналізує і з'ясовує причини можливих негативних психічних станів, вишукує шляхи активної протидії їх виникненню.

Керівник підрозділу МНС не має права залишатися байдужим до таких станів. Він повинен оперативно з'ясовувати причини назрівання напруги у підлеглих, вживати відповідних заходів виховного та організаційного порядку.

Вся суть його дій полягає в тому, що в умовах непередбачуваної обстановки може виникнути такий збіг обставин, таке сполучення об'єктивних та суб'єктивних передумов, що визначають поведінку бійців, за яких негативні стани стануть сильнішими за позитивні, і тоді особливий склад може піддаватись жаху, страху та паніці.

Досвід показує, що існують різні форми жаху, наприклад, такі як: боязкість, власне страх та афективний страх, що мають такі прояви:

- 1) несподіване загальне замішання, миттєва втрата боєздатності;
- 2) поступово наступаюча втрата людьми волі до боротьби, їх утеча від дійсної або уявної небезпеки;
- 3) послаблення, тимчасова криза настрою та стійкості людей.

Керування поведінкою може бути більш результативним у випадку виникнення боязкості – емоційного стану, що людина іноді відчуває перед виконанням завдання, пов'язаного з ризиком, або у стані небезпеки. Нерідко цей стан – наслідок недооцінки своїх сил та переоцінки труднощів.

Як правило, негативний стан різного виду виникає за недостатності практичного досвіду та психологічної стійкості, необхідних людині для успішних дій у складній обстановці.

Власне страх – тяжкий емоційний стан, який викликає пригнічення або пригноблення. Такий страх виникає у тих, хто не має стійкості або не знає, як діяти в обстановці, що утворилася. Про це свідчить досвід поведінки бійців у небезпечних обставинах, наприклад, під час гасіння пожежі. Страх може виникнути не тільки в умовах реальної небезпеки, але і тоді, коли людина передбачає й уявляє загрозу для свого життя та здоров'я.

Афективний страх – найсильніший. Він викликається надзвичайними обставинами і відсутністю психологічної стійкості; при

цьому на якийсь час паралізується здатність до свідомої внутрішньої боротьби з таким станом. В таких випадках людина “ціпеніє”, пасивно чекає чи біжить від небезпеки, робота її психіки та нервової системи різко порушується.

Після відчуття афективного страху настає загальна слабкість, занепад сил, нерідко тимчасова втрата свідомості і навіть захворювання. При цьому можуть проявлятися переляк та боязкість, якщо обстановка, в якій вони виникли, ускладнюється і людина вчасно не оволоділа собою, а керуючі дії з боку інших людей відсутні. Афективний страх може перерости, на думку дослідників, в іншу форму – панічний стан [2; 4].

Низький рівень психологічної стійкості породжує виникнення однієї з найбільш гострих форм прояву негативного психічного стану окремих груп людей - паніки. Паніка – це не тільки пригноблений психічний стан, але й одночасно дії людей, що носять імпульсивний характер. Люди, охоплені панікою, втрачають контроль над собою, «випадають» з-під впливу керівників, стають на якийсь час не здатними до доцільних, вольових дій. Саме тому паніка являє собою надзвичайно небезпечне явище у непередбачуваній обстановці. У психології під панікою розуміється стан емоційної розгубленості та страху, що глибоко охоплює людину або групу людей при дійсній або уявній небезпеці. Цей стан виключає можливість продовжувати виконання початої справи і в той же час штовхає людей до випадкових, об'єктивно безглузвих дій та вчинків.

На сьогодні склалось достатнє розуміння паніки як психологічного явища, що піддається вивченню та керуванню [2; 6].

Саме ця обставина дозволяє обмежитися описом особливостей паніки і висловленням ряду практичних рекомендацій з її переборювання та попередження.

1. Ще у звичайний час продуманою системою психологічних заходів необхідно формувати в особового складу імунітет до небезпеки чи психологічну стійкість.

2. У навчальній підготовці керівники підрозділів повинні так впливати на особовий склад, щоб виключити появу передумов виникнення паніки.

3. В умовах паніки керівник своїми рішучими, вольовими діями повинен її ліквідувати.

4. У підрозділах, які пережили ситуації панічного стану, слід проводити цілеспрямовану соціально-психологічну роботу з ліквідації його наслідків, застосовуючи виховні та психологічні заходи.

Розуміється, що здійснення практичних, соціально-психологічних заходів, спрямованих на забезпечення психологічної стійкості пожежного підрозділу у тимчасовій небезпечній обстановці, вимагає урахування суттєвих напрямів і умов.

Назвемо й прокоментуємо загальні напрямки, умови, дотримання яких забезпечує формування психологічної стійкості військових колективів.

Одним з основних напрямків є психологічна підготовка пожежників-рятувальників, метою якою є максимальне наближення обставин повсякденного навчання до реальних, несприятливих умов. Саме у таких умовах перевіряється психічна стійкість особистості пожежного-рятувальника, формується злагодженість пожежних підрозділів. Тому дуже важливо не тільки озброювати особовий склад знаннями правил пожежної безпеки, але й виховувати у нього стійкі морально-психологічні якості. При цьому тренування і навчання повинні бути полем активного прояву бійцями статутних відносин, дружби, взаємодопомоги, товариської підтримки й зацікавленості в участі у справах свого підрозділу. При цьому є необхідним дотримання ряду умов.

По-перше, кожне практичне заняття повинно бути максимально наближеним до обставин пожежної обстановки, наповненим елементами розумного ризику, проводитися динамічно, наполегливо, без умовностей та послаблень, з поступовим зростанням навантаження.

По-друге, основний акцент повинен бути перенесений на відпрацювання оптимальної злагодженості у роботі відділень та членів караулу, удосконалення навичок, дружніх, узгоджених дій у будь-яких обставинах. Разом з оптимальною злагодженістю у бійців формуються впевненість у професійній компетентності командирів і товаришів з пожежної справи.

По-третє, бійці повинні чітко знати завдання підрозділу, розуміти їх значущість у справі забезпечення пожежної безпеки та значення кожного з бійців у справі успішного виконання завдання. Чітке уявлення перспективи посилює відповідальність бійців та здатність до стійкого подолання труднощів.

В-четверте, важливо, щоб кожне практичне заняття не тільки озброювало особисто кожного бійця вміннями, але й формувало у них

глибоку впевненість у надійності пожежно-технічного озброєння, його можливостях.

Висока психологічна стійкість пожежного підрозділу припускає надійне функціонування внутрішньокolleктивної підтримки. У пожежній обстановці значність підтримки, оперативного реагування на команди та розпорядження, що віддаються, зростає. Не менш важливе психологічне значення тут має й підбадьорююче душевне слово товариша, командира. Все це ставить виключно високі вимоги до знання індивідуальної та колективної психології.

Важливим напрямком формування психологічної стійкості пожежного підрозділу є показ колективної надійності індивідуального спорядження. Для цього необхідно психологічним впливом «охоплювати» кожну навчальну дисципліну й заняття. Візьмемо для прикладу вивчення пожежної техніки та озброєння. Звісно, значення пожежної техніки в надзвичайній ситуації визначається не тільки її надійністю, але й психологічним впливом. При цьому цей психологічний ефект за своїми наслідками може перевищувати матеріальні втрати, понесені внаслідок застосування того чи іншого зразка озброєння. Тому бійці, щоб бути психологічно підготовленими до різких змін ситуації, вивчають пожежно-технічні новинки, отримують істинну інформацію про пожежну техніку, знайомляться з її реальними, а не рекламованими можливостями.

При вивченні пожежно-технічного озброєння, прийомів і способів його використання необхідно формувати у рятувальників атмосферу довіри до нього, підвищувати впевненість у тому, що з такою технікою й спорядженням можна діяти. Такий психологічний настрій має велике значення для отримання кінцевого позитивного результату. Коли бійці добре знають свою техніку, вміють її грамотно застосовувати та переконані в її можливостях, вони діють у складній ситуації холоднокровно, з розрахунком і правильно.

Одним з напрямків забезпечення психологічної стійкості підрозділу є виховання у бійців колективізму, взаємодопомоги, військової дружби, узгодженості дій при підготовці, обслуговуванні та бойовому застосуванні пожежної техніки та озброєння.

Виховання колективізму й товариської взаємодопомоги здійснюється у процесі проведення психологічної підготовки. Проводячи психологічну підготовку підрозділів, необхідно ще й враховувати проблему психологічної сумісності у колективах. Сутність психологічної сумісності полягає у встановленні правильних взаємовідносин,

спрацьованості людей, що виконують загальне завдання. Психологічна несумісність породжується різноманітністю спрямованостей, видів темпераменту й інших якостей бійців. На цій основі виникають неприянь, нервозність та інші негативні наслідки відносин у колективі, заважаючи досягненню мети їх психологічної підготовки. Слід зазначити, що психологічна сумісність досягається за допомогою трьох основних умов:

- всебічним розвитком колективізму, урахуванням індивідуальних особливостей бійців, раціональним відбором людей для спільної праці;
- вихованням у бійців високих бойових і психічних якостей;
- створенням позитивного психологічного настрою у відділеннях.

Важливим фактором зміцнення психологічної стійкості військових колективів виступає статутний порядок у підрозділі. Статутний порядок у підрозділі регулює діяльність і стимулює правильну поведінку рятувальників, допомагає підпорядкувати особисті інтереси інтересам колективу. Статутні норми та вимоги виступають своєрідними еталонами, за якими колектив оцінює кожного свого члена, визначає його авторитет і реальний статус.

Не менш важливе значення у формуванні психологічної стійкості пожежного підрозділу мають соціальні почуття та позитивні емоції особового складу, особливо такі, як любов до Батьківщини, гордість пожежного, честь, обов'язок, відповідальність рятувальника перед своїм народом, товариське ставлення до своїх товаришів по службі, емоційна згуртованість та інше. Позитивні емоції мобілізують моральні резерви, збільшують вольові сили особистості, підкріплюють віру в товаришів, дають змогу долати будь-які труднощі.

Важливою умовою підтримки психологічної стійкості у пожежному підрозділі є забезпечення духовної близькості командирів до своїх підлеглих. Бути близьким до підлеглих – це значить глибоко поважати їх людську гідність, проявляти постійну турботу про задоволення їх духовних і матеріальних потреб, поліпшувати побут особового складу. Це так само бути доступним у спілкуванні, проявляти щирий інтерес до долі підлеглих. Це означає – глибоко знати кожну конкретну людину, її здібності, характер, смаки, потреби. У своїй роботі з особовим складом, у спілкуванні з ним вміти знайти тепле слово, допомогти подолати виниклі труднощі, вміти підбадьорити,

вселити віру у власні сили. Отже, розвиток постійної психологічної стійкості пожежних підрозділів до невідкладних дій в небезпечних умовах, коли існує небезпека чи екстремальність обставин, виявляється особливо важливим завданням психологічної підготовки підрозділів МНС. Це пояснюється тим, що в сучасному пожежному підрозділі зросла залежність виконання складного завдання від здатності кожного бійця оперативно та рішуче приступити до його виконання.

У даній статті ми обмежилися розглядом лише тих аспектів психологічної стійкості пожежного підрозділу, які будуть найбільш доступними й корисними особовому складу МНС. Отже, у процесі практичного навчання, психологічної підготовки формується психологічна стійкість підрозділу, відображаючи готовність кожного бійця до рішучих дій. Виховуючи у бійців готовність до дій у складі підрозділу, важливо підкреслити, що й колективізм є моральною нормою поведінки бійця. Необхідність колективізму, військового товариства й дружби впливає з вимог статутів. Це виражається розумінням того, що без колективізму при застосуванні сучасного пожежно-технічного озброєння і спорядження не можливо добитися високоактивних дій кожного бійця та усього пожежного підрозділу.

Таким чином, на підставі викладеного матеріалу впливають **наступні висновки:**

1. Не варто забувати, що впевнені дії особового складу пожежного підрозділу у великій мірі залежать від наявності визначеної його психологічної стійкості. Тому перед тим, як почати звинувачувати когось у нерішучих його діях, корисно спитати в себе: «А що я зробив для того, щоб вивчити й спрямувати свої дії на вивчення і розвиток психологічної стійкості конкретного підрозділу».

2. Незнання психології часто стає причиною не подолання труднощів у будь-якій діяльності, особливо у пожежній справі. Ще І.П. Павлов, засновник вчення про типи вищої нервової діяльності, писав: «Чи не те робить життя важким, що люди не розуміють одне одного, не вміють поставити себе на місце іншого». Практика підтверджує, що психологічна стійкість негативних емоційних станів, – це й є майже єдина основа життєвості підрозділу. Її неважко сформулювати, якщо всерйоз зайнятись проблемами врахування людських можливостей, потенційних якостей, вкрай важливих для рішучих й оперативних дій особового складу в надзвичайних умовах.

3. Причина недостатнього рівня психологічної стійкості тих, хто повинен діяти в пожежній обстановці, полягає у недостатності у них конкретизованих знань, умінь, навичок та вольових якостей, які потрібно застосовувати на практиці, але перед тим відпрацьовувати у процесі психологічної підготовки особового складу підрозділів. Тобто тих психологічних знань та вольових якостей, які закладені в одній з найважливіших вимог – бути всебічно підготовленими до дій у непередбачуваних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Совместная деятельность: методология, теория, практика. Отв. ред. А.Л. Журавлев, П.Н. Шихириев, Е.В. Шорохова – Москва: «Наука», 1988. – 232 с.
2. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник: – Київ, «Ніка-Центр» 2006. -576 с.
3. Тимченко А.В. Психогении в экстремальных условиях. Боевая психологическая травма и методы ее коррекции. Методическое пособие – Харьков, 1995. – 91 с.
4. Ягупов В.В. Військова психологія: Підручник – Київ, 2004. – 656 с.
5. Фурманець Б.І. Основи військової психології. Навчальний посібник – Харків ХВУ 2004.- 219 с.
6. Проблемы психологии военного коллектива. – Москва: «Воениздат», 1973. – 302 с.

УДК 159.51

Харченко С.В., к. психол. н., доцент кафедри загальної психології та педагогіки ХНУВС,

Ханенко І.І., курсант ІПТ 03-5 ХНУВС, молодший сержант міліції

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ РОЗВИТКУ СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ У ПРАЦІВНИКІВ МНС

У статті розглядається стрес, як наслідок праці у небезпечних ситуаціях, та ефективні методи реабілітації працівників Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій.